

ZASOBY PRACY I WYNIKI PRODUKCYJNO-EKONOMICZNE GOSPODARSTW SOCJALNYCH W POLSCE*

Andrzej Radwan

Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

Streszczenie. Opracowanie obejmuje przestrzenną analizę zasobów pracy, ich ocenę ilościowo-jakościową przeprowadzoną według statusu społeczno-zawodowego oraz wyniki produkcyjno-ekonomiczne uzyskiwane w gospodarstwach socjalnych. Podstawę faktograficzną stanowią wyniki badań ankietowych (wywiad z kwestionariuszem) na reprezentatywnej grupie gospodarstw (dobór losowy) przeprowadzonych na przełomie lat 2007 i 2008 w czterech regionach kraju, charakteryzujących się odmiennymi typami rolnictwa. Opracowanie jest częścią szerszych badań i koncentruje się na wybranej grupie gospodarstw socjalnych, otrzymanych z całej populacji 555 gospodarstw, na podstawie kryterium wielkości ekonomicznej gospodarstw (poniżej 2 jednostek ESU).

Słowa kluczowe: gospodarstwa socjalne, produkcja końcowa i towarowa, zasoby produkcyjne, produktywność pracy

WSTĘP

Zmiany społeczno-ekonomiczne i polityczne po 1990 r. sprawiły, iż nasze rolnictwo znalazło się w odmiennym otoczeniu ekonomicznym i nowej strukturze rynkowej. Zostało poddane procesom restrukturyzacji, konkurencji wewnętrznej i zewnętrznej oraz mechanizmom dostosowawczym w ramach wspólnej polityki rolnej. Wymienione czynniki spowodowały wzrost zróżnicowania zachowań produkcyjnych i ekonomicznych producentów rolnych, które przebiegają w sposób regionalnie zróżnicowany. O ich wyborze, jak pisze Józwiak [1998], przesądzają głównie czynniki endogeniczne, a spośród nich szczególnie wielkość obszarowa gospodarstwa oraz posiadane środki kapitałowe.

W gospodarstwach rodzinnych ukształtowały się zróżnicowane strategie zachowań adaptacyjnych. Efektem tego jest zarysowanie się tendencji rozwojowej gospodarstw rolnych

---

Adres do korespondencji – Corresponding author: Andrzej Radwan, Uniwersytet Rolniczy im. H. Kołłątaja w Krakowie, Katedra Ekonomii, Al. Mickiewicza 21, 31-120 Kraków, (012) 622 43 53, andrzej.radwan@op.pl

*Opracowano w ramach grantu MNiSzW Nr NN 112131933

w kierunku dwubiegunowego układu strukturalnego. Pierwszy stanowią gospodarstwa rozwojowe, na ogół większe obszarowo, choć mogą też w tej populacji być gospodarstwa małe, które jednak osiągnęły w procesie wzajemnych dostosowań równowagę między posiadanymi czynnikami wytwórczymi, cechuje je profesjonalne zarządzanie i dostęp do rynków. Jednostki takie są w stanie konkurować z gospodarstwami z czołówki europejskiej, a ich liczbę szacuje się na 600–800 tys. [Woś 2003]. Drugi segment gospodarstw, znacznie szerszy i niejednorodny, należy odnieść do gospodarstw o niewyspecjalizowanej produkcji, tradycyjnych technikach wytwarzania i z reguły o charakterze wielostronnej produkcji. Osobliwą grupę stanowią gospodarstwa małe obszarowo, w swojej funkcji nastawione na samozapatrzenie żywnościowe rodzin, poszukujące dochodów z pracy poza własnym gospodarstwem i korzystające w znacznym zakresie z systemu zabezpieczenia socjalnego. W przyszłości należy się spodziewać wyraźniejszego niż obecnie ukształtowania się sektora socjalnego gospodarstw obok sektorów komercyjnego i wielofunkcyjnego [Adamowicz 2005]. Poszerzenie się sektora gospodarstw socjalnych należy wiązać z potrzebą przejmowania przez rolnictwo szerokich funkcji społecznych, środowiskowych i kulturowych na wsi, z zachowaniem trwałego i zrównoważonego rozwoju, a także wymogów polityki rolnej mającej na celu ograniczenie tempa wzrostu produkcji rolnej.

METODYKA BADAŃ

Opracowanie obejmuje regionalną analizę zasobów pracy w gospodarstwach socjalnych oraz ocenę wyników produkcyjno-ekonomicznych. Wykorzystano w tym celu podstawowe kategorie produkcji rolniczej – produkcję końcową i towarową, przedstawiając nakłady i koszty ponoszone na produkcję rolniczą oraz ocenę ilościowo-jakościową zasobów pracy rodziny. Poddano także analizie opinie respondentów dotyczące m.in. wielkości obszarowej gospodarstw, źródeł dochodu rodzin rolniczych, dalszych losów gospodarstwa. Analizę przeprowadzono na podstawie kryterium przestrzennego badań oraz statusu społeczno-zawodowego rodzin rolniczych, wyróżniając w tym zakresie cztery podgrupy gospodarstw należące do kategorii: (A), (B), (C), (D).

Podstawą faktograficzną opracowania są wyniki badań ankietowych, przeprowadzonych metodą wywiadu z kwestionariuszem na reprezentatywnej grupie gospodarstw uzyskanej metodą doboru losowego. Badania przeprowadzono na przełomie lat 2007 i 2008 uzyskując 555 ankiet z czterech gmin, reprezentujących określone typy rolnictwa: gmina Baranów w woj. wielkopolskim – charakteryzująca pas środkowo-zachodni, gmina Bierzwnik w woj. zachodniopomorskim – obszary zachodnie i północne obrzeża kraju, gmina Siedliszcze w woj. lubelskim – położona w części środkowo-wschodniej, gmina Strzyżów w woj. podkarpackim – reprezentująca rolnictwo południowowschodniej Polski¹. Przy wyborze

---

¹ Badania są kontynuacją zapoczątkowanych w 1987 r., w których autor opracowania brał udział w Centralnym Ośrodku Oświaty i Postępu w Rolnictwie Oddziału Kraków oraz badań własnych i statutowych realizowanych w ramach Akademii Rolniczej w Krakowie w 1996 r. Wybór gmin oraz wyodrębnienie czterech grup regionalnych województw przedstawiono w opracowaniu J. Pocięchy (1987), oraz A. Radwana (2001). Badane gminy wchodziły wówczas w skład następujących województw: Baranów – kaliskie, Bierzwnik – gorzowskie, Siedliszcze – chełmskie, Strzyżów – rzeszowskie.

obiektów (gmin) wykorzystano wielokryterialne metody taksonomiczne z uwzględnieniem zespołu wskaźników społeczno-ekonomicznych charakteryzujących rolnictwo chłopskie.

Wyodrębnienie grupy „gospodarstwa socjalne” z ogólnej populacji przeprowadzono na podstawie kryterium ich wielkości ekonomicznej, przez wyliczenie dla każdego gospodarstwa standardowej nadwyżki bezpośredniej i przyjęcie gospodarstw w przedziale klasy wielkości do 2 jednostek ESU. Otrzymano w ten sposób grupę 241 gospodarstw (43,4% ogólnej ich populacji), na które składają się: w gminie Baranów 22 gospodarstwa (tj. 22,7% przyjętych do badań gospodarstw), w gminie Bierzwnik – 28 (26,2%), w gminie Siedliszcze – 60 (33,3%), w gminie Strzyżów – 131 (76,6%). Przedstawiony rozkład gospodarstw i zaprezentowane ich charakterystyki odzwierciedlają określone typy rolnictwa, w których znajdują się badane gminy. W strukturze wyliczonej standardowej nadwyżki bezpośredniej dla badanej próbki gospodarstw 62% przypada na produkcję roślinną – głównie uprawy zbożowe (33%) i okopowe (23%), a z pozostałych – warzywa oraz drzewa i krzewy owocowe, 38% stanowią hodowla trzody (17%), krów i bydła (13%) i drobny inwentarz (8%).

WYNIKI BADAŃ I ICH OMÓWIENIE

Wyposażenie badanych gospodarstw w podstawowe czynniki produkcji przedstawiono w tabeli 1. Zasoby ziemi przypadające na średnie gospodarstwo są nieznacznie zróżnicowane i wahają się od 1,7 ha UR w części środkowo-zachodniej (gmina Baranów) do 2,7 ha w gminie Siedliszcze położonej w części środkowo-wschodniej kraju. W rozkładzie gospodarstw w poszczególnych gminach wystąpiły następujące rozpiętości obszarowe: w Baranowie od 1 do 3,3 ha, w Bierzwniku 1–4,6 ha, w Siedliszcze 1–5,9 ha, w Strzyżowie 1–5,0 ha.

Respondenci w swojej ocenie dotyczącej wielkości obszarowej gospodarstw różnią się opiniami oraz skalą pożądaných zmian. Najliczniejsza grupa rolników w badanej próbie (56%) uważa posiadany przez nich obszar za odpowiedni, 16% za zbyt mały, prawie 1/4 jako zbyt duży, przy 4% niemających zdania. Rozkład opinii jest zróżnicowany. Najwyższe odsetki respondentów uważających obszar gospodarstwa za niedostateczny (zbyt mały) cechuje gminy Baranów (55%) i Bierzwnik (65%) oraz gminę Strzyżów (59%). Rolnicy gminy Siedliszcze w 3/4 uważają posiadany obszar za odpowiedni – w sam raz, z kolei za zbyt duży uważa 38% respondentów w gminie Strzyżów.

Posiadane przez rolników użytki rolne różnią się strukturą, najwięcej występujących w nich gruntów ornych wykazują gospodarstwa w gminach Baranów i Siedliszcze, a najmniej w gminie Bierzwnik. Zagospodarowanie gruntów ornych w przeważającym zakresie obejmuje uprawę roślin zbożowych, których udział jest najwyższy w Baranowie (95%), a najmniejszy w gminie Strzyżów (72%). Struktura upraw oraz obsada inwentarza żywego hodowanych zwierząt przekłada się na siłę ekonomiczną gospodarstw wyrażoną w europejskich jednostkach wielkości ekonomicznej gospodarstw – ESU. W gminie Baranów 1 ha UR określa 0,28 jednostek ESU, a w Siedliszczu 0,43. Największą obsadę hodowanych zwierząt (w sztukach dużych) posiadają rolnicy w gminach Siedliszcze i Strzyżów, a najmniejszą w Baranowie. W tej ostatniej gminie ponad 95% wyprodukowanych plonów zbóż przeznacza się na sprzedaż, przy zaledwie 10% w gminie Strzyżów.

Tabela 1. Wybrane charakterystyki badanych gospodarstw

Table 1. Selected characteristics of investigated farms

Wyszczególnienie Specification	Grupy regionalne gospodarstw				
	Razem Total	Środkowo- zachodnia Midwestern Baranów	Północno- zachodnia Northwestern Bierzwnik	Środkowo- wschodnia Mideastern Siedliszcze	Południowa Southern Strzyżów
Liczba badanych gospodarstw Number of investigated farms	241	22	28	60	131
Średnia pow. gospodarstw (w ha UR) Average farm area (ha of AL)	2,3	1,7	2,1	2,7	2,2
Wielkość ekonomiczna (ESU) Economic size (ESU)	0,87	0,47	0,65	1,16	0,85
Liczba osób w rodzinie Number of persons per family	3,5	2,8	2,9	3,5	3,8
Charakter społeczno-zawodowy rodziny ¹⁾ Socio-professional character of family ¹⁾	0,63	0,46	0,59	0,74	0,62
Zatrudnienie na 100 ha UR ²⁾ Employment per 100 ha AL ²⁾	56,4	58,6	49,2	50,8	60,1
Gospodarstwa z ciągnikami (%) Farms with tractors (%)	50,6	–	35,7	48,3	63,4
Moc środków technicznych w kW/1 ha UR ³⁾ Power of technical means kW/1 ha AL ³⁾	9,5	4,3	11,3	6,1	11,7
Uzbrojenie pracy w kW na jedn. pełnozatrud. Technical reinforcement of labour (kW per one fully employed unit)	21,5	7,4	23,0	11,9	19,6
Udział gruntów ornych w UR (w %) Arable land share in AL (%)	64,6	75,9	49,9	73,0	55,9
Inwentarz żywy produkcyjny SD na 100 ha UR Productive livestock BI per 100 ha AL	59,7	5,0	41,0	67,5	65,7
– w tym inwentarz drobnny (w %) – in which small livestock (in %)	51,1	100,0	75,3	53,9	46,0

¹⁾ Stosunek osób w jedn. pełnozatrudnionych pracujących w gospodarstwie do ogółu posiadanych zasobów pracy

²⁾ Liczone wskaźnikami J. Frenkla

³⁾ Ogółem liczone ciągniki, kombajny, środki transportowe, maszyny samobieżne i silniki stacyjne

Źródło: Badania własne.

¹⁾ Ratio of persons as fully employed units working on farm to total possessed labour resources

²⁾ Calculated using J. Frenkel indicators

³⁾ Total: tractors, combined harvesters, means of transport, self-propelled machines and stationary engines

Source: Own research.

Hodowla zwierząt w dużym zakresie służy samozaopatrzeniu gospodarstw domowych w produkty zwierzęce. Osobliwością tej grupy gospodarstw jest wysoki udział drobnego inwentarza, stanowiącego ponad połowę struktury chowu zwierząt domowych wyrażonych w SD.

Potencjał pracy badanych gospodarstw waha się od 49,2 jednostek pełnozatrudnionych na 100 ha UR w Bierzwniku do 60,1 w Strzyżowie. Znaczna część zasobów pracy rodzin lokowana jest poza gospodarstwami i kształtuje się od 54% w Baranowie do 26% w Siedliszczu. Omawiane zjawisko, co potwierdzają wcześniejsze badania, nasila się i ma różne natężenie w poszczególnych regionach kraju [Radwan 2008].

Wśród ludności rolniczej można wyróżnić trzy główne źródła dochodów. Składają się na nie praca rolnika i członków rodziny wydatkowana we własnym gospodarstwie i poza nim, dochody z tytułu posiadanych środków produkcji (czynsz dzierżawny, wyposażenie w sprzęt, działalność usługowa itp.) oraz świadczenia społeczne (renty, emerytury itp.). Łączenie dochodów z pracy we własnym gospodarstwie z dochodami z innych źródeł jest charakterystyczną cechą współczesnego rolnictwa, zwłaszcza europejskich krajów rozwiniętych gospodarczo. Zjawisko to ma szerszy wymiar, a jego konsekwencją jest dezagraryzacja – odrolnienie, które przejawia się na obszarach wiejskich nie tylko w sferze ekonomicznej, ale również demograficznej, środowiskowej i społeczno-kulturowej. Interesująco mechanizmy tego procesu w odniesieniu do warunków polskich przedstawiają Musiał [2007] i Zegar [2008]. W sferze ekonomicznej potwierdzają to wyniki GUS, pokazujące, że w 2005 r. odsetek gospodarstw, w których ponad 50% dochodów pochodziło z rolnictwa stanowił w kraju 27%, przy znacznym zróżnicowaniu przestrzennym: od 9,8% w woj. podkarpackim, przez 28% w lubelskim, 30,2% w zachodniopomorskim do 39,7% w wielkopolskim [Charakterystyka..., 2006].

W badanej próbie zaledwie 2,9% respondentów uznało swoje gospodarstwo jako „zdecydowane źródło dochodów”, a w przypadku 2,1% „raczej gospodarstwo”. Najwięcej respondentów stwierdziło, iż źródłem utrzymania rodziny są środki uzyskiwane spoza gospodarstwa, przy czym zdecydowanie uważa tak 43,6%, natomiast „raczej spoza gospodarstwa” – 30,4%. Zaledwie 1/5 rolników wskazała, że w jednakowym stopniu na sytuację materialną rodziny wpływają dochody z gospodarstwa, jak i działalności poza nim. Badane gospodarstwa są znacznie zróżnicowane pod względem wyposażenia w środki techniczne do produkcji rolnej. Przykładowo, w gminie Strzyżów ponad 60% respondentów posiada ciągniki, a w gminie Baranów żadne z ankietowanych gospodarstw nie posiada własnego ciągnika. Stąd uzbrojenie ziemi i pracy wykazuje pomiędzy gminami istotne różnice. W tym zakresie najlepiej uzbrojone w ciągniki, środki transportowe, maszyny samobieżne i silniki stacyjne są gospodarstwa w Bierzwniku i Strzyżowie. W tej ostatniej gminie cztery gospodarstwa posiadają kombajny zbożowe, które stanowią dodatkowe źródło dochodów z tytułu świadczonych usług.

W celu dokonania oceny ogólnego potencjału wytwórczego gospodarstw w gminach wyliczono względne wskaźniki charakteryzujące zasoby pracy, ziemi i kapitału reprezentowanego przez stado zwierząt i wolumen środków technicznych wyrażony jednostkami mocy. Do wyliczenia wartości potencjału produkcyjnego przyjęto za Poczta [1994] następujące wagi określające ważność poszczególnych czynników: siła robocza – 0,3, użytki rolne – 0,3, stado zwierząt – 0,2, środki techniczne – 0,2. Przedstawione wartości względne pokazują, że możliwości wytwórcze w gminach nie są jednakowe.

Najkorzystniejsze możliwości wytwórcze posiadają gospodarstwa w gminie Siedliszcze, ich wartość względna wynosi 109. Decydują o tym głównie duże zasoby pracy, areal użytków rolnych oraz relatywnie wysoki stan pogłowia inwentarza żywego. Z kolei w gminie Strzyżów na wartość wskaźnika (107) wpłynęły znacząco zasoby środków technicznych i pracy oraz obsada zwierząt. Najmniej korzystne możliwości wytwórcze wykazują gospodarstwa w gminie Baranów, które uzyskały najniższą wartość (57), oraz w gminie Bierzwnik (85).

Różnice w wynikach produkcyjnych gospodarstw nie w pełni odzwierciedlają wykorzystanie posiadanego potencjału wytwórczego. Powodowane jest to różnicami w efektywności i opłacalności gałęzi produkcji, powodowanymi strukturą produkcji końcowej i jej cenami jednostkowymi, realizowanymi na lokalnych rynkach zbytu (tab. 2). Stąd istotny wpływ na efekty działalności produkcyjnej oprócz zasobów ziemi, pracy i kapitału mają bieżące nakłady na produkcję rolniczą oraz aktualne ceny wytwarzanych produktów rolnych i sprzedawanego inwentarza.

Z danych tabeli 3 wynika, że najsilniej powiązane z otoczeniem po stronie popytu są gospodarstwa w części zachodniej kraju – zarówno w przeliczeniu na gospodarstwo, jak i jednostkę powierzchni. W strukturze ponoszonych nakładów największe udziały przypadają na usługi rolnicze i zakup środków chemicznych – nawozów mineralnych i środków ochrony roślin. W wydatkach na usługi rolnicze przodują gospodarstwa w gminach Baranów (517 zł na 1 ha UR) i Bierzwniku (347 zł), przy niższych wartościach w gminach Siedliszcze (230 zł) i Strzyżów (261 zł). Wynika to m.in. z faktu lepszego wyposażenia gospodarstw w części południowo-wschodniej kraju w ciągniki i maszyny rolnicze.

Wskaźnik nakładów na jednostkę produkcji wskazuje na różnice w ich intensywności, przy czym jest wyraźna różnica w tym zakresie między częściami zachodnią

Tabela 2. Produkcja końcowa brutto i towarowa w badanych gospodarstwach

Table 2. Gross final and marketable output on investigated farms

Grupy regionalne gospodarstw Regional groups of farms	Produkcja końcowa brutto w zł Gross final output in zł		Produkcja towarowa w zł Marketable output in zł	
	na gospodarstwo per farm	na jednostkę pełnozatrudnioną per fully employed	na gospodarstwo per farm	na jednostkę pełnozatrudnioną per fully employed
Środkowo-zachodnia Baranów Midwestern Baranów	3826	3915	3321	3389
Północno-zachodnia Bierzwnik Northwestern Bierzwnik	4731	4684	3262	3230
Środkowo-wschodnia Siedliszcze Mideastern Siedliszcze	4200	3111	2280	1689
Południowa Strzyżów Southern Strzyżów	3361	2508	1345	1004
Razem Total	3773	2948	1981	1548

Źródło: Badania własne.

Source: Own research.

Tabela 3. Wybrane nakłady i koszty produkcji rolniczej w badanych gospodarstwach
 Table 3. Selected outlays and costs of agricultural production on analysed farms

Grupy regionalne gospodarstw Regional groups of farms	Nakłady w zł Outlays in zł		Struktura nakładów w % Structure of outlays in percent			
	na 1 ha UR per 1 ha AL	na 1000 zł produkcji końcowej brutto per 1000 zł gross final output	Nawożenie mineralne, środki ochrony roślin Mineral fertilization plant pro- tection chemicals	Pasze i dodatki witaminowe Animal feeds and vitamin supplements	Materiał siewny i hodowlany Sowing and breeding material	Usługi rolnicze Agricultural services
Środkowo-zachodnia Baranów Midwestern Baranów	832	442	30,2	0,5	7,1	62,2
Północno-zachodnia Bierzwnik Northwestern Bierzwnik	1054	456	21,9	30,0	15,6	32,5
Środkowo-wschodnia Siedliszcze Mideastern Siedliszcze	590	373	33,6	6,7	9,5	50,2
Południowa Strzyżów Southern Strzyżów	599	397	34,8	5,3	16,3	43,6
Razem Total	649	389	33,0	6,0	13,9	47,1

Źródło: Badania własne.

Source: Own research.

i południowo-wschodnią kraju. Gospodarstwa znaczną część wytworzonych produktów roślinnych i zwierzęcych przeznaczają na konsumpcję. Wskaźnik towarowości produkcji w badanej próbie wynosi 52,5% i jest zróżnicowany od 40% w gminie Strzyżów do 86% w gminie Baranów. Szacowana w gospodarstwach przez rolników wartość skonsumowanych w ciągu roku produktów roślinnych i zwierzęcych jest zróżnicowana i wynosi na jednego członka rodziny: w Baranowie 184 zł, w Bierzwniku 507 zł, w Siedliszczu 550, w Strzyżowie 512 zł.

Dotychczasowa analiza dotyczyła przestrzennego zróżnicowania rolnictwa w grupie gospodarstw socjalnych i pokazała zakres tego zjawiska w czterech regionach kraju, odpowiadających reprezentowanym typom rolnictwa. Kolejne kryterium analizy obejmuje wewnętrzną strukturę tej grupy gospodarstw, która nie jest jednorodna. Wyróżnić w niej można cztery istotnie różniące się między sobą podgrupy gospodarstw, wyodrębnione według kryteriów statusu społeczno-zawodowego:

- (A) – oboje małżonkowie prowadzący gospodarstwo pracują zarobkowo,
- (B) – jedna z osób prowadzących gospodarstwo pracuje zarobkowo, natomiast drugi współmałżonek zajmuje się wyłącznie gospodarstwem,
- (C) – poza gospodarstwem pracują jedynie członkowie rodziny,
- (D) – cała rodzina zajmuje się wyłącznie pracą w gospodarstwie.

Wyraźnie dwuzawodowy charakter mają te rodziny, spośród których zarobkowo pracuje gospodarz lub jego żona, bądź obydwoje małżonkowie. W badanej próbie grupa takich rodzin obejmuje 52,3% gospodarstw i jest zróżnicowana regionalnie od 36,7% w gminie Siedliszcze i 49,6% w Strzyżowie do 75% w gminie Bierzwnik i 81,8% w Baranowie. Liczbę gospodarstw w analizowanych podgrupach oraz ogólną ich charakterystykę społeczno-zawodową przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4. Charakterystyka społeczno-demograficzna gospodarstw według ich charakteru społeczno-zawodowego

Table 4. Socio-demographic characteristics of farms according to their socio-professional profile

Wyszczególnienie Detailing	Grupy gospodarstw / Groups of farms			
	(A)	(B)	(C)	(D)
Liczba gospodarstw Number of farms	64	62	53	62
Liczba osób w rodzinie Number of persons per family	3,6	3,7	4,2	2,6
Wiek prowadzących gospodarstwo Age of farm running person	44,4	49,0	58,5	56,2
Wykształcenie kierowników gospodarstw ¹⁾ Education of farm leaders ¹⁾	3,77	3,05	2,72	2,31
Charakter społeczno-zawodowy Socio-professional character	0,40	0,62	0,63	1,00
Zatrudnienie na 100 ha UR Employment per 100 ha AL	39,7	60,0	65,7	60,5

¹⁾ Średnia ocen liczona wg następującej zasady: wykształcenie niepełne podstawowe – 1, podstawowe – 2, zasadnicze zawodowe – 3, średnie – 4, wyższe – 5

Źródło: Badania własne.

¹⁾ Mean assessment calculated acc. to the following rule: incomplete primary education – 1, primary – 2, vocational education – 3, secondary – 4, tertiary – 5

Source: Own research.

Najliczniejsze rodziny występują w gospodarstwach, z których członkowie rodzin pracują poza gospodarstwem – podgrupa (C), a najmniej liczne w podgrupie (D). Różnice między nimi są znaczne, średnio około 1,7 osoby na rodzinę. Najkorzystniejszymi cechami rzutującymi na ocenę jakości posiadanej pracy wykazują gospodarstwa z podgrupy (A). Wyróżnia je na tle pozostałych najniższy przeciętnie wiek kierującego gospodarstwem oraz wyższy wskaźnik poziomu wykształcenia. Najmniej korzystnie na tym tle prezentują się rolnicy z podgrup (C) i (D), które wykazują także najwyższe wartości wskaźnika zatrudnienia na jednostkę powierzchni. Ogółem w badanej próbie prawie 1/3 respondentów wskazała, że ich gospodarstwa są kierowane przez kobiety, wskaźnik ten kształtuje się od 24,2% w podgrupie (B) do 39,1% w podgrupie (A).

Gospodarstwa w swoim statusie społeczno-zawodowym różnią się znacznie, podgrupa (A) aż 60% zasobów pracy rodziny lokuje poza własnym gospodarstwem, podgrupy (B) i (C) w około 40%. Posiadany przez rodziny potencjał pracy wykazuje istotne różnice. Gospodarstwa z podgrupy (D), których zasoby pracy wykorzystywane są

tylko we własnym gospodarstwie, posiadają 1,48 jednostek pracy na gospodarstwo. Największe zasoby pracy wykazują gospodarstwa z podgrupy (C) – 2,53, a w podgrupach (A) i (B) odpowiednio 2,09 i 2,08.

W badanej próbie gospodarstw socjalnych z pomocy społecznej korzysta 61,8% rodzin, jej skala jest zróżnicowana. W podgrupie (D) renty i emerytury pobiera 82,3% rodzin, w podgrupie (C) – 88,7%, w podgrupie (B) – 48,4%, w podgrupie (A) – 32,8%. Średnio na gospodarstwo korzystające z rent i emerytur pobiera je 1,52 osoby, wskaźnik ten jest największy w podgrupie (D) – 1,80, najmniejsze wartości osiągają rodziny w podgrupie (A) – 1,19.

Respondenci badanych gospodarstw jako źródło utrzymania swoich rodzin w niecałych 5% podają dochody z pracy we własnym gospodarstwie (zdecydowanie gospodarstwo i raczej gospodarstwo), jako równoważne źródło dochodów (praca w gospodarstwie i poza nim) – 22,8%, raczej spoza gospodarstwa – 31,1% i zdecydowanie dochody z pracy spoza gospodarstwa – 41,1%. Odsetek rolników, których główne źródła dochodów pochodzą spoza gospodarstwa jest większy w podgrupie (A) niż w podgrupach (B) i (C). Gospodarstwa różnią się wielkością obsady hodowanych zwierząt przypadającej na jednostkę powierzchni: największa jest w podgrupie (D), najmniejsza w (A) (tab. 5).

Tabela 5. Potencjał produkcyjny gospodarstw i wyniki produkcyjno-ekonomiczne według charakteru społeczno-zawodowego

Table 5. Production potential of farms and production-economic results according to socio-professional character

Wyszczególnienie Detailing	Grupy gospodarstw / Groups of farms			
	(A)	(B)	(C)	(D)
Obszar UR [w ha] Area of AL [in ha]	2,1	2,1	2,4	2,4
Gospodarstwa z ciągnikami [%] Farms with tractors [%]	42,2	53,2	66,0	43,6
Moc środków w kW na 1 ha UR Power of means in kW per 1 ha AL	8,5	10,7	10,0	7,0
Obsada inwentarza w SD/100 ha UR Livestock density BU per 100 ha AL	47,3	69,5	65,0	78,8
Produkcja na 1 ha UR [w zł] Output per 1 ha AL [in PLN]	końcowa brutto gross final output			
	1587	1972	1502	1576
	towarowa marketable output			
	871	1112	576	928

Źródło: Badania własne.

Source: Own research.

Krowy posiada 81 gospodarstw (33,6%), 71 po jednej, a 10 po dwie. Największy udział bydła i krów wykazują gospodarstwa z podgrupy (D), a najmniejszy z podgrupy (A). W strukturze inwentarza we wszystkich podgrupach przeważa (wyrażona w SD) hodowla drobnego inwentarza, którego obsada na 1 gospodarstwo waha się od 0,59 w podgrupie (A) do 0,82 w podgrupie (C). Obsada trzody jest największa w podgrupie

(C) – 0,30, a najmniejsza w (D), w której z kolei największa jest obsada krów i bydła – 0,62, przy 0,19 w podgrupie (A). W gospodarstwach socjalnych chów zwierząt w znacznym zakresie służy potrzebom konsumpcyjnym rodziny. Potwierdza się to niską towarowością produkcji w analizowanych gospodarstwach, wynoszącą od 38,4% w podgrupie (C) do 59,8% w podgrupie (D). Gospodarstwa podgrupy (C) mają najliczniejsze rodziny, co przekłada się na wielkość produkcji przeznaczonej na konsumpcję wynoszącą 532 zł na 1 osobę [(A) – 417 zł, (D) – 602 zł].

Pomimo małej powierzchni gospodarstw, odsetek rolników z ciągnikami jest wysoki, w podgrupie (C) posiada je 66%, a najmniej w podgrupie (A) – 42,2%. Także udział pozostałych maszyn samobieżnych, środków transportu oraz silników stacyjnych sprawia, że moce techniczne tych środków wyrażone w kW na jednostkę powierzchni i zatrudnienia są wysokie. Wyliczone wartości względne potencjału produkcyjnego gospodarstw nie wykazują tak dużych różnic, jak przedstawiono to w analizie przestrzennej. Wartości względne są największe dla podgrupy (C) – 115, dla podgrupy (D) wynoszą 102,5, przy wartości 100 dla gospodarstw z podgrupy (B) i 82 z (A).

Gospodarstwa z podgrup (A) i (B) o niższym potencjale produkcyjnym wykazują się wyższymi nakładami środków na produkcję rolniczą w stosunku do dwu pozostałych. W gospodarstwach (A) stanowią one 45,4% produkcji końcowej brutto, w podgrupie (B) – 38,1%, w podgrupie (C) 37,8% i 34,3% w podgrupie (D). W strukturze nakładów na produkcję największy udział mają usługi rolnicze oraz zakup nawozów mineralnych i środków ochrony roślin. Wydatki na usługi rolnicze są największe w podgrupie (A) i wynoszą 355 zł na 1 ha UR, w podgrupie (B) – 321 zł, a najmniejsze w podgrupie (C) – 230 zł. Rolnicy tej podgrupy mają najlepsze uzbrojenie techniczne wyrażone mocami wytwórczymi posiadanych środków technicznych na 1 gospodarstwo (25,1 kW).

Gospodarstwa różnią się poziomem produktywności uzyskiwanej produkcji końcowej brutto na jednostkę powierzchni i jednostkę pracy. Największe rozpiętości wykazują między sobą gospodarstwa z podgrupy (B) w stosunku do podgrupy (C) – różnica w poziomie produkcji końcowej wynosi 1/3 jej wielkości na 1 ha UR, a w produkcji towarowej dla tej ostatniej podgrupy jest mniejsza o 93%. Jeszcze większe są różnice w wynikach prezentowanych kategorii produkcji na jednostkę pełnozatrudnioną pracy. Wartość produkcji końcowej na tę jednostkę w podgrupie (A) jest największa i wynosi 4024 zł. Przyjmując wartość tego indeksu za 100, sytuacja w pozostałych podgrupach przedstawia się następująco: (B) – 81,9, (C) – 56,7, (D) – 64,7.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Badane gospodarstwa w prowadzonej analizie przestrzennej wykazują zróżnicowanie w wielkości co do obszaru, zasobów pracy, posiadanego inwentarza żywego oraz uzbrojenia ziemi i pracy zarówno w przeliczeniu na gospodarstwo, jak i jednostkę powierzchni. Największe możliwości wyrażone posiadanym potencjałem wytwórczym wykazują gospodarstwa w części środkowo-wschodniej (gmina Siedliszcze), natomiast najmniej korzystne w gminie Baranów, położonej w pasie środkowo-zachodnim kraju. Pomimo tego gospodarstwa gminy Baranów, podobnie jak i gminy Bierzwnik uzyskują

lepsze wyniki z działalności rolniczej w stosunku do pozostałych wyrażone wartością produkcji końcowej i towarowej. Gospodarstwa te są najsilniej powiązane z rynkiem w zakresie zakupu środków produkcji służących intensyfikacji produkcji, takich jak nawozy mineralne, środki ochrony roślin, pasze, materiał siewny i hodowlany, a także w korzystaniu z usług rolniczych. Ogólnie niska towarowość gospodarstw socjalnych wynika z przeznaczania znacznej części produkcji roślinnej i zwierzęcej na samozaopatrzenie konsumpcyjne rodzin.

Gospodarstwa wyraźnie różni status społeczno-zawodowy, najbardziej dwuzawodowy mają te, z których zarobkowo pracuje gospodarz lub jego żona, bądź obydwoje małżonkowie. Te dwie grupy wyróżniają się na tle pozostałych – czysto rolniczych, to jest takich, z których ktoś z członków pracuje poza własnym gospodarstwem, największymi wartościami produkcji końcowej i towarowej na jednostkę pracy i ziemi.

Ocena zasobów pracy wskazuje, że najkorzystniej prezentują się gospodarstwa dwuzawodowe, głównie grupa, z której obydwoje z małżonków pracują poza gospodarstwem. Wyróżniają się one najniższym w stosunku do pozostałych przeciętnym wiekiem kierującego gospodarstwem i z kolei wyższym wskaźnikiem poziomu wykształcenia, które najmniej korzystnie przedstawia się w gospodarstwach, z których nikt nie pracuje na zewnątrz. Istnienie gospodarstw socjalnych, skala tego zjawiska i zróżnicowanie przestrzenne pokazują, że procesy dezagraryzacji w polskim rolnictwie postępują z różną siłą i różnym natężeniem.

PIŚMIENNICTWO

- Adamowicz M., 2005. Zjawiska i procesy globalne a rozwój wsi i rolnictwa w Polsce. [w:] Polska wieś 2005. Wizja rozwoju – pod red. J. Wilkina. Wyd. Fundusz Współpracy, Warszawa.
- Józwiak W., 1998. Procesy dostosowawcze gospodarstw rolnych do zmiennej sytuacji rynkowej. [w:] Rolnictwo polskie w okresie transformacji systemowej (1989–1997). IERiGŻ, Warszawa.
- Musiał W., 2007. Dezagraryzacja polskiej wsi – problemy ekonomiczne, ekologiczne i społeczne. *Wieś i Rolnictwo* Nr 3.
- Pociecha J., 1987. Taksonomiczne metody wyboru typowych województw ze względu na podstawowe cechy ekonomiczno-rolnicze. COOiPwR, Kraków.
- Poczta W., 1994. Zasoby produkcyjne i struktura rolnictwa polskiego w porównaniu do krajów EWG. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* Nr 1–2.
- Radwan A., 2001. Usługi produkcyjne w procesie przemian strukturalnych gospodarstw rodzinnych. Wyd. ZN AR Kraków, *Rozprawy*, z. 272.
- Radwan A., 2008. Zasoby pracy w rolnictwie polskim (analiza przestrzenno-czasowa). *Roczniki Naukowe SERiA*, T. X, z. 2, Warszawa-Poznań-Lublin.
- Woś A., 2003. Przekształcenia strukturalne rolnictwa w dobie integracji europejskiej. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* Nr 4.
- Zegar J., 2008. Dezagraryzacja wsi: istota i siły sprawcze. Konferencja CDR. www.cbr.edu.pl. Festiwal Nauki z dnia 11.09.2008.
- Charakterystyka obszarów wiejskich w 2005 r., 2006. GUS, US Olsztyn.

LABOUR RESOURCES AND PRODUCTION-ECONOMIC RESULTS OF SOCIAL FARMS IN POLAND

Abstract. The paper presents a spatial analysis of labour resources, their quantitative-qualitative analysis conducted according to socio-professional status and production-economic results obtained by subsistence farms. The basic facts were provided by survey studies (review questionnaire) conducted on a representative group of farms (random selection) at the turn of 2007/2008 in four regions of the country, characterizing different types of agriculture. The paper is a part of more extensive research and focuses on a chosen group of subsistence farms selected from the whole population of 555 farms based on the criterion of farm economic strength (below 2 ESU units).

Key words: social farms, final and marketable output, production resources, labour productivity

Zaakceptowano do druku – Accepted for print 15.05.2009